

INDUSTRIAL TOURISM: FEATURES, BENEFITS AND PROSPECTS FOR DEVELOPMENT

Abstract: The article examines the essence, features and development prospects of industrial tourism, as well as its influence on local economic development. The benefits for the tourists to receive knowledge and experiences, the benefits for image improvement of the manufacturing enterprises, and the benefits for the city and the region are outlined. The opportunities for the development of industrial tourism in Bulgaria are also analyzed.

Author information:

Rumen Nedkov
Chief Assistant, PhD
Sofia University „St. Kliment Ohridski“
✉ r.nedkov@abv.bg
🌐 Bulgaria

Keywords:
industrial tourism, industry, local
development

Съвременното развитие на световната общност води до изменение на формите на човешката дейност, до поява на нови производствени процеси, у хората се появяват нови потребности. Тези процеси поставят своя отпечатък и върху съдържанието на икономическата дейност, водят до поява на нови видове туризъм. При пътуванията хората все повече започват да се интересуват от получаване на нови знания и необичайни впечатления [15]. Нараства броя на туристите, които се привличат не само от живописни природни забележителности, но и от разнообразни промишлени обекти. Индустриални пейзажи и промишлени ландшафти още повече се оказват във фокуса на вниманието на туроператорите [10]. В тази връзка голяма популярност и широко разпространение в много страни придобива един от ярките феномени на съвременната икономика на впечатленията – промишления туризъм. Той обезпечава получаването на нови визуални впечатления, позволява да се удовлетвори интереса на хората към протичането на сложни производствени процеси, към еволюцията на технологичното развитие [17], предлага нови възможности, както за отделните фирми, така и за градовете [19]. Всичко това предопределя и актуалността на темата.

Основна цел на настоящата статия е да се разкрият особеностите на индустриалния туризъм и някои от ползите, генерирани този сектор, както и да се очертаят перспективите за неговото бъдещо развитие.

Проучената научна литература по темата [1, 2, 5, 7, 8, 11, 12, 14, 15, 19, 22] показва, че терминът „индустриалния туризъм“ се разбира и тълкува твърде нееднозначно. Той няма ясно определение и смислово съдържание, съществуват и различни възприятия в отделни части на света. Несходствата в мненията се изразяват най-вече с това какви като статус промишлени обекти се посещават от туристите – експлоатиращи се в момента или вече не. Освен това, успоредно или като синоним на индустриалния туризъм, се използват и понятията „промишлен туризъм“ и „производствен туризъм“. Те се разглеждат предимно като идентични, но има и учени, които ги разграничават. В изследването ще се придържахме към терминологията на цитираните автори и ще възприемем визираниите понятия за тъждествени.

Под промишлен или индустриален туризъм по-често се има предвид организирането на екскурзии и турове в действащи предприятия [5], но не са малко и определенията само в контекста на изследването на изоставени промишлени съоръжения [22].

В тесен смисъл промишленият туризъм се явява организация на посещения в промишлени предприятия с цел удовлетворяването на различни потребности [14]. Съгласно друга трактовка, това е туризъм, свързан с посещение на обекти на индустриалното наследство или на музеи, фокусирани върху промишлената история [13].

Болшинството учени разглеждат промишления туризъм в по-широк смисъл – всички типове посещения в работещи и недействащи компании и фирми, независимо от икономическия сектор [19]. Той се разбира и като развитие на туристическа индустрия, основана на използване на сгради, съоръжения, промишлени ландшафти и други обекти, които исторически са свързани с индустриалното минало на дадена територия [13]. Според друга дефиниция е посещение на действащи обекти на промишлеността и обекти на промишленото наследство, които демонстрират своя опит в промишленото производство пред широка аудитория [1]. Съществува и мнение, че промишленият туризъм, явявайки се елемент на индустриалния туризъм се ограничава само с организирането на регулярни туристически посещения на действащи или някога функционирали промишлени предприятия [15]. От своя страна, индустриалния туризъм представлява „изследване“ на територии, сгради и инженерни съоръжения с производствено или специално предназначение, а също всякакви видове изоставени съоръжения с цел получаване на емоционално и естетическо удоволствие или удовлетворяване на „изследователски“ интерес [2].

Индустриалният туризъм може да се определи като пътувания, целта на които се явява посещение на промишлени, транспортни, селскостопански, търговски и други територии и обекти (в т. ч. отнасящи се към културното наследство) за запознаване със създаването и използването на техники, механизми, оборудване, технологии произвеждана продукция, опознаване на същността на производствената култура на занаяти и професии, условията на жизнената дейност и бита на местните общности [15].

В Русия понякога се говори за индустриален туризъм, разбирайки под това посещение и изследване на нефункциониращи промишлени сгради (сталкерство) и на изоставени подземни съоръжения (дигерство), както и нелегално проникване в охранявани територии на действащи промишлени обекти (инфилтрация) и други елементи на съвременната градска субкултура, имащи екстремн характер [1, 22]. В САЩ този термин се използва за определение на туристически екскурзии като цяло [19]. Освен като посещение в предприятие, във Франция, Германия и в други страни, индустриалния туризъм се асоциира с посещение на музеи на индустриалното наследство. В Италия индустриалния туризъм се асоциира с четири продукта – музеи, бизнес, неизползвано наследство и постиндустриално наследство [4].

Като правило, руските изследователи разглеждат понятията индустриален и промишлен туризъм, като един вид туризъм, предполагащ посещение на производства и сферата на услугите, които позволяват на посетителите да узнаят за технологичния процес на предприятия в миналото, настоящето и бъдещето, за постигането на познавателни, професионални и делови цели, а също да запознаят с индустриалната архитектура. Така промишленият туризъм се явява производно на понятието туризъм на индустриалното наследство. В англосаксонската литература обаче се прави разлика между промишлен туризъм (посещение в действащи фирми) и туризъм на индустриалното наследство [19]. Някои автори [11] считат, че е по-коректно вместо „промишлен туризъм“ да се използва имащото по-широк смисъл понятие „производствен туризъм“, дефиниращо се като организиране на регулярни туристически пътувания в места за производство на стоки и за предоставяне на услуги [11].

Индустриалният туризъм е относително нова форма на туристическо поведение и практика, която има, както свои особености, цели, форми и направления, така и общи черти с

други видове туризъм, с които свързан – културен, образователен, делови, екстремни и др. [1]. Освен това се разглежда като вариант на тематичния туризъм [22], подвид на познавателния [15] и културния туризъм [19] и направление на екстремния туризъм [2]. Като вид познавателен туризъм той способства за запознаване с историческата, технологичната, социалната и архитектурна ценност на производствената култура [15] и позволява при посещение на предприятията туристът не само да бъде зрител, но в определена степен и участник в процеса на производството [3]. В качеството си на разновидност на деловия, промишления туризъм също предполага обслужване на клиенти по време на изпълнение на техните професионални задължения и не е изложен на сезонни фактори [12]. Поради целогодишното използване на обектите, въвеждането на туризъм в едно малко или средно производствено предприятие може да се превърне в доходоносна атракция и то без сериозни инвестиции [20]. Освен това той допринася за удовлетворяване на потребности на потребителите за получаване на нови емоции и впечатления, а за предприятията допълнителен доход за развитие на дейността, реклама и популяризиране на собствената продукция [7].

Промишленият туризъм позволява да се повиши равнището на икономическо развитие на регионите, в които отсъства рекреационен потенциал, да се намали себестойността на услугите, да се увеличи потока на туристите, а също да повиши конкурентоспособността на туристическия продукт. Промишленият туризъм е пълноценен инструмент за маркетинг на територията и региона, за системната работа на местната общност по популяризиране на нейните интереси за привличане на инвеститори, туристи и потенциални жители [12]. Той се явява и ресурс за градска регенерация и подобряване на качеството на живот на местното население [10].

Туризмът като цяло и индустриалния туризъм в частност позволяват да се решат редица важни проблеми. Неговото развитие позволява да се вдъхне нов живот на отживели своя век индустриални обекти по пътя на превръщането им в културни и арт-пространства, да повиши туристическата привлекателност на региона [22].

Целевата аудитория на производствения туризъм е широка и е представена от следните категории: екскурзионни групи от различни възрасти, местни и чуждестранни инвеститори, проявяващи интерес към технологичната и инфраструктурната съставляващи на производствения процес и други [9].

Индустриалният туризъм има цел, която е съвкупност от целите на участниците в този сектор. За туристите това са да получат нови знания и да участват в създаването на продукти; за промишлените предприятия – да запознаят посетителите с традиционни и съвременни технологии и конкретни производства и да подобрят имиджа на предприятието; за туристическите компании – получаване на нови възможности за развитие на нови направления на туристическия бизнес и активизиране на маркетинга на територията [8].

Един от важните аспекти на реализацията на промишления туризъм се явява самия модел на взаимодействие на отговорните структури – обекти и субекти на промишления туризъм. Към последните се отнасят органите на властта, учебни заведения, туроператори [14], местните общности, частния бизнес и др. [15], които имат различни интереси, но при добро взаимодействие могат да получат определени ползи. Към обектите на промишления туризъм може да се причислят предприятия, които реализират на своята територия производствени екскурзии и са готови да предоставят редица услуги на посетителите [14], както и предприятия, излезли от експлоатация. Този туризъм включва посещение на широк спектър обекти, в т. ч. корпоративни архиви, музеи, заводи, мини, банки, търговски палати и други центрове на икономическа дейност, транспортна инфраструктура, обществени сгради и аграрно-промишлени комплекси [12]. Към сферите на дейност, които се ползват с най-голямо търсене, са производство на сервиси и играчки, добивната промишленост, а за най-главни и притегателни обекти се считат предприятията на хранителната промишленост (въпреки, че в

този случай има точка на пресичане с гастрономичния туризъм [3]. Както за туристите, така и за местните жители обектите на индустриалната култура притежават висока степен на атрактивност. Рудници, рибарски селища, тъкачни фабрики, леярни, стъklarски производства в миналото са гарантирали икономическа стабилност и са носили известност на локални местности, днес вече служат за обекти на туристически интерес [10].

Индустриалният туризъм се характеризира и с разнообразие на видове и направления. Според активността на туристите, той се разделя на активен (с разграничаване на видове като сталкерство, дигерство, инфилтрация и др.) и пасивен (промишлен и урбантуризъм). Пасивният туризъм, за разлика от активния, обикновено е организирано безопасно посещение на промишлени обекти. Той може да се класифицира като екскурзионни посещения в действащи предприятия с цел наблюдение непосредствено процеса на производство и като посещение на музеифицирани предприятия с културно-познавателни цели [10].

Някои автори [3, 23] посочват две направления или форми на проявление на промишления туризъм – промишлено-исторически, подразбиращ посещение на обекти вече не функциониращи по пряко предназначение, и собствено промишлен – т. е. екскурзия в действащи производства [3]. Първата форма предполага въвличане в сферата на промишления туризъм на вече неработещи предприятия. В този случай той се сближава с историко-културния, приключенския и екстремния туризъм. Втората форма предполага въвличане в туризма на действащи предприятия, което означава провеждане на екскурзии, устройство на музеи, експозиции, организация на открити мероприятия. В този случай той се сближава с деловия и образователния туризъм [23].

Други автори [9] разграничават в промишления туризъм три направления: 1) промишлено-историческо направление, обусловено от постиндустриални мотиви и предполага посещение на предприятия или територии, на които по-рано са осъществявани промишлени дейности; 2) арт преобразувани индустриални обекти, предполагащо преобразуването на заводи и фабрики в атрактивни многофункционални пространства; 3) собствено промишлен туризъм, получил най-голямо разпространение и предлагащ посещение на действащи производства [9].

Агенцията за туристическо развитие на Франция [цит. по 4] класифицира индустриалния туризъм в три категории: 1) туризъм, базиран на индустриалното наследство; 2) посещения в предприятия, които приемат посетители, за да им представят производствените си методи и технологии; 3) научен туризъм. Всъщност тези три направления са разновидности на „туризма на икономическите открития“, понятие с което преобладаващо се дефинира индустриалния туризъм във Франция [4].

Развитието на разнообразните видове туризъм зависи от количеството на съществуващите ресурси, при това, като правило, се разглеждат екологично чисти региони, което е в противоречие с равнището на развитието на промишлеността. От една страна, техногенното натоварване на определен регион негативно влияе на неговата привлекателност, от друга, при определени условия наличната наситеност на региона с промишлени предприятия може да способства за развитието на съответни видове туризъм, например такива като индустриален туризъм [12].

Прототип на съвременния промишлен туризъм са стават т. нар. „дни на отворени врати“, най-напред организирани в 1866 г. от американската компания Jack Daniel's [9]. Според други източници [4, 19], в исторически план първите наченки на индустриален туризъм могат да бъдат открити в началото на ХХ век и се свързват с посещения на производители на шоколадови изделия, текстилни предприятия и кланици [4]. Едва след 50-те години изследователите за пръв път започват да използват термина „индустриален туризъм“ [4, 20]. Той се активизира след 1956 г., когато стъklarските заводи в САЩ отварят вратите си за масови организирани посещения [20]. Понастоящем там почти няма предприятия, затворени за

туристи [11]. Индустириалният туризъм има силно развитие през последните години, особено в Европа. От фабрики за текстил до атомни енергийни централи и заводи на автомобилната индустрия отварят врати за широката публика и привличат голям интерес [4]. Автомобилните заводи на BMW в Германия се посещават годишно от над 260 000 души. Един от най-известните обекти на промишления туризъм в тази страна е закритата през 1986 г. каменовъглена мина „Цолферайн“ в гр. Есен, превърната в културен и творчески център и вписана в списъка на Световното културно наследство на ЮНЕСКО [21]. В Чехия се осъществяват посещения във фабрики за бохемско стъкло. Във Франция се предлагат посещения в паркове за производство на енергия от възобновяеми енергийни източници, в предачниците в Рубе и др. [4]. Към най-привлекателните обекти от гледна точка на организацията на промишлен туризъм в Русия влизат металургичните предприятия. Техните отличителни особености, като мащабност на съоръженията и технологичните процеси и ярки визуални ефекти, съпътстващи преобразуването на метала, се ползват с определено търсене и интерес в рамките на икономиката на впечатленията [17]. Световно признание са получили бирените турове в Чехия, винените турове в Испания и др. Освен това, индустриалната революция, започнала през XVIII век е оставила огромно индустриално наследство, което се превръща в уникален туристически продукт [4].

Пример за индустриален туризъм в малко предприятие у нас е фирма „ИНХОМ“ ООД – гр. Белослав. Фирмата е създадена през 1997 г. на мястото, където е открит първият стъklarски завод в България. Вече няколко години фирмата предоставя възможност на посетителите да наблюдават производството, да се включат в декорацията на изделията, да влязат в изстиналата пещ за стъкло [13, 20]. През 2009 г. пивоварна „Загорка“ АД, на чиято територия е създаден музей на бирата, официално поставя началото на бирения туризъм в България. Промислен туризъм се развива и в Музея на минното дело в гр. Перник, разположен в две от запазените галерии на първия подземен рудник, експлоатиран от 1891 г. до 1966 г. В него посетителите имат възможност да проследят историята на въгледобива в автентична атмосфера. Туристически интерес представляват и музеите на виното в градовете Плевен и Мелник, Музея на солта в гр. Поморие, Музея на текстилната индустрия в гр. Сливен и др.

Сред предпоставките за развитие на индустриален (промишлен) туризъм, са потребност от максимално използване на потенциала на регионите, създаване на благоприятен инвестиционен климат в регионите, създаване на нови работни места, съхранение на паметници на историята, привличане на инвестиции, необходимост от диверсификация на икономиката на индустриалните райони, изпаднали в криза в сектора на промишлеността [22].

Приблизително към 80-те години на XX век в редица държави започват да се проявяват процеси на деиндустриализация, които имат различни измерения. Сред тях са съкращаването на обемите на промишленото производство и закриването на промишлени предприятия, които водят до рязко падане на нивото на заетостта, снижаване на доходите на населението и към депресивни тенденции в икономиката на редица промишлени градове. По тази причина важна задача за регионалните и местните органи на властта се явява намирането на пътища към диверсификация на икономиката, един от които може да стане развитието на нови туристически дестинации, на основата на уникално индустриално наследство и на базата на съществуващи предприятия [6].

Възможен изход за успешен в миналото регион, но изпаднал в депресия в резултат на деиндустриализацията, става реорганизацията на бившите индустриални територии, превръщането им в центрове на културата, изкуството и туризма. Най-ярък пример за такава реорганизация и реабилитация на промишлени територии станал Рур, бившият по-рано металургичен център на Германия. С цел предотвратяване на деградацията на региона е проведен комплекс от оригинални и при това ефективни мерки, водещи до превръщането на депресивния старопромишлен регион в един от туристическите центрове на Германия [21].

Друг подобен успешен пример е въвличането в туристическата дейност на металургичния комбинат в чешкия град Витковице, което създава предпоставка за икономическо възвръщане на града [23].

Постиндустриалните райони, както по света, така и в България, се характеризират най-често с нисък доход на глава от населението, липса на инвестиции, нисък стандарт на живот и социални лишения. По правило тези райони притежават богато културно и материално индустриално наследство [18]. Останали предимно в периферните зони на града, множество индустриални сгради, някои от които архитектурни паметници, са изоставени, пустеещи, потънали в разруха. Туризмът, свързан с индустриалното наследство се определя като възможност, поне отчасти да бъдат компенсирани неработещата индустрия и промишлеността на градовете, като се превърне във възможен пряк или косвен приход за местното население. Освен икономически ефект, той генерира положително влияние върху имиджа и репутацията на бившите индустриални райони като в същото време се счита за един от възможните начини за опазването на индустриалното наследство [16]. Промисленият туризъм се разглежда не само като инструмент за диверсификация на дейността на действащи предприятия, но и като средство за реабилитация на територии с промишлен упадък [23].

Безусловно, масовото развитие на промишления туризъм способства за преобразуване на социалното пространство на региона. Става дума не само за появата на нов вид дейност, частична реабилитация на икономиката, нови работни места, съхранение на индустриалното наследство и др. В действителност развитието на промишления туризъм изменя културният ландшафт [23].

Развитието на туризма на региона способства за създаване на мултипликативен ефект в икономиката и социалната сфера [9], включвайки и стимулиращо влияние на дейността на всички сектори на икономиката, свързани с обслужването на туристическия поток [19]. Внедряването на промишления туризъм на регионално ниво се отразява по положителен начин на регионалния бюджет за сметка на данъчни постъпления във връзка с увеличаване на стокооборота, развитие на малкия и средния бизнес, инвестиционна привлекателност, пряка или косвена заетост и други фактори [23]. Индустриалният туризъм предоставя реален шанс за региона да увеличи своята привлекателност, а за депресивните градове – почти единствена възможност за оцеляване.

Наред с положителните ефекти върху регионите и градовете, индустриалният туризъм генерира редица ползи, както за индустриалните обекти на тяхната територия, така и на туристите, които ги посещават. Туристите удовлетворяват потребностите си от нови впечатления и знания. Имат възможност да видят как се произвеждат различни видове промишлени продукти и да се уверят в тяхното качество, да се запознаят с производствения процес и да участват в него [11], да научат историята и спецификата на развитието на различни индустриални отрасли [19] и каква е ролята на производството в икономиката на региона.

Все повече компании оценяват положителните възможности и ползи, които може да им даде индустриалния туризъм, затова той се превръща във важна част от фирмената политика.

В производственото предприятие се представя информация на посетителите за неговата история, процесите на работа и инвестициите в иновации и човешки ресурси. Това повишава любознателността на посетителя и поражда интерес към произвежданите от фирмата продукти [4]. Обикновено туристическата обиколка завършва с възможност за покупка на продукти, с чиято технология на производство посетителят се е запознал [20], което носи допълнителни приходи на компанията-рецептор.

Не случайно промишления туризъм е придобил популярност у производителите, тъй като той се явява превъзходен способ за използване на производствения обект в качеството на реклама на бранда и предлагането на продукцията на предприятието [12]. Посещенията с цел туризъм способстват и за изграждане на имиджа на компанията, при това без големи

инвестиции [4]. Освен това, чрез промишления туризъм предприятията могат да решат важни задачи за привличане на нови кадри, формирането в обществото на позитивен корпоративен образ и делова репутация [17].

За големите и средните и средните производители промишленият туризъм служи като маркетингов инструмент, за малките предприятия този вид туризъм е способ за оживяване или оцеляване. Световният опит свидетелства, че промишленият туризъм за самото предприятие е най-напред борба за имидж, и косвено – за престиж на този регион, на територията който то е разположено [12].

Перспективата през развитието на индустриалния туризъм е изключително благоприятна. Изглежда, че той ще придобива все по-голяма популярност и приложимост, ще разширява своето разпространение и ще привлича все повече потребители на предлаганите услуги. Това се обуславя както от неговата функционална същност, така и от разнообразните положителни ефекти, които оказва върху всички обекти и субекти на отрасъла. При това, в индустриалните райони съществува значителен нереализиран потенциал за развитие на този вид туризъм. Той може да стане базова платформа за развитие на партньорства на бизнеса и органите на публичната власт на регионално и локално ниво за привличане на туристи и инвеститори. Развитието на туризъм чрез обектите на индустриалното наследство е една от подходящите перспективи дори за малките населени места.

Конкретно в България, индустриалният туризъм не е достатъчно развит, но има големи възможности за това. Страната разполага с богато и разнообразно индустриално наследство, което може максимално да се използва за туристически цели. Градове като Сливен, където през 1834 г. Добри Желязков Фабрикаджията поставя началото на индустрията на Балканския полуостров с построяването на първата фабрика за аби и шаяци и централната обогатителна фабрика край Перник са само една незначителна част от историята на индустрията и атрактивно индустриално наследство на България [4]. Бившите индустриални центрове като Габрово, Сливен, Перник все още притежават огромен сграден фонд, морално остарял, но физически запазен. Към настоящият момент град Габрово все още разполага с отличителна и до голяма степен неизследвана промишлена зона, където могат да се забележат индустриални силуети от началото на ХХ век и пустеещи комбинати от 60-те и 70-те години. Този сграден фонд с неговата културна, историческа и архитектурна ценност, съчетан с живописните завои на река Янтра са от най-отличителните черти на града [18]. Интересни обекти с потенциал да бъдат база за практикуване на индустриален туризъм са бившата фабриката за черна мед в с. Елисейна, ликвидирания комбинати „Химко” в гр. Враца и МК „Кремиковци”, ВЕЦ „Панчарево” (в експлоатация от 1900 г. до 80-те години), която от 1986 г. е обявена за паметник на културата и други. Със статут на защитени културни ценности, поради своята архитектурна и историческа стойност са и някои от гаровите постройки, като тези в Бургас, Варна, Пловдив, Русе и Кюстендил. Един от най-забележителните обекти на индустриално (по-конкретно на железопътното) наследство на България е теснолинейната жп линия Септември – Добринище, която поради специфичните си особености, е и туристическа атракция. Освен това се наблюдава и тенденция промишлени предприятия, предимно от сектор храни и напитки, да приемат посетители с туристическа цел.

В заключение може да се каже, че развитието и популяризацията на промишления туризъм може да се яви фактор за повишение на инвестиционната привлекателност на града и региона, и то не само в обектите на туристическата инфраструктура, но и в развитието на промишлеността, което от своя страна ще повиши приходите в местния бюджет, ще увеличи количеството на работните места и ще стимулира развитието на други сектори на икономиката. Ползите са повече от значими, за да се превърнат в предпоставка за насърчаване на развитието на концепцията за индустриалния туризъм в стратегически план.

References:

1. Aigina E. V. Razvitie promyshlennogo turizma: ponyatia i primeri, Aktualnye problemy razvitia turizma: materialy Mezhdunaronoy nauchno-prakticheskoy konferentsii, 12-12 marta 2019 g., pod red. S. V. Dusenka, N. A. Avilovoy, RGUFKMiT, M., 2019, s. 18-23.
2. Akimova, M. A., Ruban D. A. Ekstremalnyy turizm: sovershenstvovanie i klassifikatsii, Geograficheskiy vestnik, 2016, №1(36), s. 95-103.
3. Anoprieva E. V. Promyshlennyy turizm v regionah: tendentsii, problemy, perspektivy, Industria turisma i servisa: izvestnasty, imidzh, investitsii: Sbornik st. po materialam mezhdunarodnoy nauchno-prakticheskoy konferentsii Belgorod, 23 noyabrya, 2017, M-vo obrazovaniya i nauki, NIU BelGU, otv. red. O. K. Slinkova, Belgorod, 2017, s. 111-115.
4. Baltova, S. Industrialniy turizm: preosmyslyaniye na polzite, Upravleniye i ustoychivo razvitie, 1(32), 2012, s. 57-62.
5. Bogomolova K. O., Tankieva T. A. Razvitie promyshlennogo turizma v Tulyskoy oblasti, Servis v Rossii i zarubezhom, 2018.
6. Vlasova N. Yu., Golubchikov O. Yu., Kurilova E. V. Industialnyy turizm v prodvizhenii staropromyshlennykh regionov, Izvestia UrGU, 2017, №4 (72), s. 19-31.
7. Glagoleva L. E., Kuksova I. V., Valushkina V. A., Vereykina E. S., Volodina E. G., Solomahina E. A. Formirovaniye modeli strategicheskogo upravleniya razvitiem promyshlennogo turizma v regione, Vestnik VGUIT, 2018, T. 80, №1, s. 308-313.
8. Golovach E. P., Hutova E. N. Tendentsii razvitia promyshlennogo turizma v mire, Vestnik Brestskogo gosudarstvennogo tehnikeskogo universiteta, 2018, №3, s. 10-14.
9. Kulagina E. V., Slivkova Yu. V. Perspektivy razvitia promyshlennogo turizma v gorode Omske, Alymanah sovremennoy nauki i obrazovaniya, Tambov, Gramota 2016, № 11(113), s. 74-77, <http://www.gramota.net/materials/1/2016/11/19.html>
10. Lysikova O. V. Industialnyy turizm v gorodskom prostranstve: key-stadi Saratova, Labirint: Zhurnal sotsialno-gumanitarnykh issledovaniy. Proshloe, nastoyashtee, budushtee industialnogo goroda, 2014, №1, s. 38-48.
11. Markova I. D. Proizvodstvennyy turizm kak instrument marketinga territorii (na primere Belgorodskoy oblasti). Molodezh i nauka: Sbornik materialov X Yubileynoy Vserossiyskoy nauchno-prakticheskoy konferentsii studentov, aspirantov i molodykh uchenykh s mezhdunarodnom uchastiem posviashtennoy 80-letiyu obrazovaniya v Krasnoyarskogo kraiya, Krasnoyarsk, Sibirskiy federalnyy universitet, 2014.
12. Medianik A. V., Tarabanovskaya S. V., K voprosu o znachenii promyshlennogo turizma v razvitiy regiona, Tendentsii razvitiya nauki i obrazovaniya v sovremennom mire, 2016, №18-3, s. 30-33.
13. Neshkov M. N., Tanchev Zh. D. Promyshlennyy turizm kak perspektivnyy vid razvitia turizma v Bolgarii, Turizm kak faktor regionalnogo razvitia, Materialy VII mezhdunarodnoy nauchno-prakticheskoy konferentsii (Ekaterinburg, 18 maya 2017 g.), Ekaterinburg, Izd-vo Ural. gos. ekon. un-ta, 2017, s. 87-90.
14. Nikulina Yu. N. Regionalnaya politika v oblasti razvitia promyshlennogo turizma: sodержanie i napravleniya realizatsii, Kreativnaya ekonomika, 2018, tom 12, №5, c. 683-700.
15. Novikov N. S. Industialnyy turizm v Rossii: filosofiya razvitia, Industialnyy turizm realii ta perspektivi, Materialy I Mizhnarodnogo naukovoprakticheskogo foruma, Kriviy Rig, Vidavets Roman Kozlov, 2013, s. 78-85.
16. Pesheva, P. Novi artistichni praktiki, alternativni gradski prostranstva. Adaptirane na industialnoto nasledstvo ot nezavisimata artistichna stseny v konteksta na kandidaturata nag gr. Sofia za Evropeyska stolitsa na kulturata, avtoreferat na dis. trud, Sofia, 2016.

17. Pleshtenko V. I. Ispol'zovanie potentsiala promyshlennogo turizma metallurgicheskimi predpriyatiami sovremennoy Rossii, *Ekonomika promyshlennosti*, 2020, Tom 13, №2, s. 218-224
18. Savcheva P. Industrialno nasledstvo na Bulgaria, IX mezhdunarodna nauchna konferentsia po arhitektura i strotelstvo ArCivE 2019, 31 may-2 juni 2019 g., Varna, 2019.
19. Usova A. V., Kovshikova G. A. K voprosu regional'nogo promyshlennogo turizma i organizatsii turistskikh marshrutov na predpriatia, *Voprosy regional'noy ekonomiki*, 2018, Tom 35, №3, s. 89-96.
20. Hristova, Z. Vavezhdaneto na sistemata SS i industrialen turizam v malki i sredni proizvodstveni predpriatia, *Sayuz na uchenite v Bulgaria – klon Sliven*, Tom 31 (2), 2016.
21. Shershov D. A. Ispol'zovanie opyta reorganizatsii staropromyshlennogo regiona Rur v razvitiu industrial'nogo turizma Sverdlovskoy oblasti, *Turizm: tehnologii & trendy: materialy III studencheskoy nauchno-prakticheskoy konferentsii*, Ekaterinburg, 18 fevralia 2017 goda, Ekaterinburg, Izdatelystvo Uralyskogo universiteta, 2017, s. 76-85.
22. Shershov D. A. Industrialnyy turizm v Sverdlovskoy oblasti: klassifikatsia obektov i potentsial razvitiia, *Turizm: tehnologii & trendy: materialy IV studencheskaia nauchno-prakticheskaiia konferentsa*, Ekaterinburg, 31 marta 2018 goda, Ekaterinburg, Izdatelystvo Uralyskogo universiteta, 2018, s. 172-185.
23. Yashalova N. N., Akimova M. A., Ruban D. A., Boyko S. V., Usova A. V., Mustafaeva E. R. Perspektivy regional'nogo razvitiia promyshlennogo turizma v svete analiza osnovnykh ekonomicheskikh pokazateley Rossiyskoy turindustrii, *Ekonomicheskie i sotsialnyie peremenny: fakty, tendentsii, prognoz*, 2017, t. 10, № 2, s.195-213.